

9. Юцявичене А. Теория и практика модульного обучения / Юцявичене А. – Каунас: Шиеса, 1989. – 272 с.

10. Якиманська И.С. Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе / Якиманська И.С. – М.: Сентябрь, 2000. – 300 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Трифорова Олена Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізики та методики її викладання Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Коло наукових інтересів: дидактика фізики

УДК: 37.035

**СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКА :
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Маріям УЙСІМБАЄВА (Київ)

Постановка проблеми. На етапі розвитку та становлення Українського суспільства все більшої актуальності набуває проблема формування соціально активної особистості, її готовність діяти як в інтересах держави, так й у власних інтересах. Українське суспільство нині потребує ініціативних, відповідальних громадян, здатних свідомо приймати обґрунтовані рішення та виявляти активність у розв’язанні соціальних проблем. Важливим є усвідомлення особистістю суспільних явищ, що зумовлює чітке уявлення про цінності, що функціонують, у суспільстві та розуміння їх соціальної значущості. У сучасному суспільстві вже не можна обмежитися лише засвоєнням людиною суспільно визнаних норм і правил, соціального досвіду.

Як визначається у Програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні: «Сучасне виховання має відігравати випереджальну роль в демократичному процесі, ставати засобом відродження національної культури, припиненням морально-духовної деградації, стимулом пробудження таких якостей, як совість, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість тощо; гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві. У сучасній соціокультурній ситуації головною домінантою виховання є формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції» [11].

Саме тому останнім часом у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів все більше уваги приділяється питанням формування соціальної активності особистості, оскільки вияв активності у соціальній сфері сприяє не тільки позитивному та конструктивному формуванню особистісної ідентичності, але й впливає на позитивні зміни у соціальній системі країни. Старшокласник постає як активний суб’єкт життєдіяльності, особа, яка здатна реалізувати свої потенційні можливості, жити повноцінним життям,

самостійно діяти, здійснювати власний вибір, приймати незалежні рішення та відповідати за їхні наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія активності є однією із центральних у психолого-педагогічній науці. Соціальна активність особистості є предметом дослідження у галузі філософії, психології та педагогіки. Такі науковці як, С. Бутенін, А. Брушлінський, Л. Божович, А. Леонт’єв, В. Мерлін, Т. Коннікова, Н. Анікеев, Н. Огурцов, Ю. Азаров, Л. Архангельський, Л. Гордін розкрили у своїх дослідженнях зміст поняття «соціальної активності особистості».

Різним аспектам формування соціальної активності особистості присвячені дослідження педагогів Є. Белозерцева, Л. Вохминої, Б. Вульфова, О. Газмана, С. Дармодехіна, Л. Захарової, А. Зосімовського, Л. Іванова, М. Твердохлеб, П. Плотнікова, А. Мурзіної.

Структуру соціальної активності особистості розглядали у своїх працях В. Мордковіч, Трет’яков, Б. Вульф, Т. Мальковська.

Роль та місце молоді як особливої соціально-демографічної групи висвітлено у роботах В. Дряпіка, А. Дубасенюк, І. Зверевої, В. Іванова, Л. Сорокіна.

Особливості та умови формування соціальної активності учнів та молоді визначені у дисертаційних дослідженнях Н. Клімкіної «Формування соціальної активності підлітків із неповних сімей у навчально-виховному процесі основної школи», Л. Нафікової «Формування соціальної активності слабозорих молодших школярів засобами музичного мистецтва», О. Тельної «Формування соціальної активності незрячих учнів молодшого шкільного віку засобами рольової гри», В. Косовця «Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села». Науковці звертають увагу на взаємозв’язок між розвитком соціальної активності особистості молоді людини і соціокультурним середовищем, в

якому розгортається її життєдіяльність. Так, О.Тельна під соціальною активністю учнів розуміє таку якість особистості, яка виявляється в суспільно значущій діяльності, має складну структуру й включає в себе потреби, мотиви, зацікавлення, установки тощо [16, с. 53]. У той же час В.Косовеці, розглядає соціальну активність молоді як складну структуру, яка характеризується потребою до дії, реалізується в соціально-значущій діяльності, спрямованій назовні, і якій притаманні соціально-ціннісні вчинки і поведінка; інтересами, що відображають особистісні утворення, які інтегрують раціональне й емоційне начало і які визначають спрямованість людини на предмети і явища дійсності, а також мотивами її дій [6, с. 86].

Метою статті є проведення теоретичного аналізу різних підходів до сутності поняття «соціальної активності особистості» та визначення змісту соціальної активності старшокласників.

Виклад основного матеріалу. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «активність» визначається як складна багатомірна, багатоаспектна сутність: здатність до реакції, взаємодія з чим-небудь [2].

Разом з тим, розглядаючи активність як внутрішню притаманну властивість матерії, характеристику взаємодіючих систем і явищ, пов'язану з їхньою здатністю до саморуху, самозміни й саморозвитку І. Джидарьян, наголошує на тому, що вищий рівень активності досягається лише людиною, для якої характерними є не тільки психічна, а й соціальна активність чи діяльність [4, с. 56-88].

На думку Л. Рувинського, «людина під час взаємодії з зовнішнім світом проявляє той чи інший вид активності, у якій відтворюються і формуються її психічні властивості за такого підходу активність є безпосередньою рушійною силою розвитку особистості. Починаючи з відображення зовнішніх впливів у дитини, і продовжуючись потім у процесі людської діяльності, активність сприяє розвитку особистості» [12, с. 21].

У науковій літературі є різні підходи до розуміння змісту поняття «активність особистості»: як риса темпераменту, що характеризується енергією впливу людини на навколишній світ і подоланням перешкод на шляху до мети [13]; як діяльне ставлення особистості до світу, здатність створювати суспільно значущі перетворення матеріальної і духовної сфер на основі засвоєння історичного досвіду людства; реалізація у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні [15].

Розвиток активності особистості та форми її виявлення мають соціально спрямований характер. Адже, особистість як істота суспільна

формується впродовж життя та розвитку у соціумі. У соціальному світі активність особистості – це здатність людини виробляти суспільно значущі перетворення в соціокультурному середовищі на основі присвоєння багатств матеріальної і духовної культури, що виявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні, де сутнісною характеристикою активності особистості виступає активна життєва позиція людини, що виражається в його ідейній принциповості, послідовності у відстоюванні своїх поглядів, єдності слова і діла [5]. Відповідно, активність особистості спрямована на суспільно значущі перетворення у соціумі є її соціальною активністю. Незважаючи на широке вживання останнім часом поняття «соціальна активність особистості» однозначного його тлумачення поки немає.

Найбільш загальне визначення «соціальної активності особистості» подане у соціологічній енциклопедії і трактується як «характеристика способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що полягає у свідомій спрямованості його діяльності на перетворення соціальних умов відповідно до назрілих потреб, інтересів, цілей та ідеалів, у висуванні й реалізації соціальних ініціатив, участі у розв'язанні актуальних соціальних завдань, формуванні особистісних соціальних якостей» [14, с.19].

Соціальна активність особистості, зазначає В. Мордкович, є суттєва суспільна якість людини, що виявляється у здатності суб'єкта до цілеспрямованого взаємодії з середовищем, у здатності, яка базується на її потребах і інтересах, є внутрішньою готовністю до дії і проявляється як усвідомлена і енергійна діяльність, спрямована на перетворення різних областей дійсності і самих соціальних суб'єктів [10, с. 15].

В свою чергу Т. Мальковська, розглядає соціальну активність учнів, як інтегральне поняття, яке може виявлятися, і як спонукач до діяльності, і як стійка риса особистості: цілеспрямована, ініціативна, життєдіяльна, відповідальна з високою вимогливістю до себе, яка реалізується як перетворююча здатність у відповідних соціальних знаннях, уміннях і навичках [9].

На думку С. Грабовської та С. Чолій, соціальна активність найбільш загальна характеристика особистості, яка реалізується у соціальній поведінці (яка може здійснюватися як усвідомлено, так і імпульсивно, в пориві емоцій, знічев'я, з конформістських міркувань тощо) та у соціальній діяльності (що здійснюється цілеспрямовано, виходячи зі свідомо поставленої мети, за більш чи менш чітко побудованим планом) [3, с.175].

Разом з тим, С. Максимюк звертає увагу на те, що сутність соціальної активності

особистості полягає в суспільно-значущих потребах особистості під час їх взаємодії з внутрішньою мотиваційною сферою. Адже саме зовнішні стимули і є тою змістовою частиною соціальної активності особистості, що діють безпосередньо на внутрішні. Людські потреби розвиваються в діяльності разом з розвитком суспільних умов життя, виробництва, науково-технічним прогресом. Сам спосіб задоволення потреби зумовлює розвиток та сприяє формуванню нових потреб, які неминуче виникають у різних сферах суспільного буття, людської діяльності. Чим вищий рівень цивілізованості суспільства, економічного та духовного розвитку, тим багатшими і різноманітнішими є його потреби. Внутрішніми спонуками до дій стають мотиви, які є результатом усвідомлення особистістю своїх потреб і виявляються в конкретних прагненнях їх задовольнити [8].

Таким чином, якісна, змістовна сторона активності розкривається в системі діючих потреб, мотивів, настанов, інтересів, що обумовлюють здійснення тих або інших дій. Тому активність є суб'єктивною умовою опанування людиною навколишньої дійсності.

У своєму дослідженні розвитку соціальної активності молоді В. Косовець визначає, що сама особистість, і умови її діяльності, і соціальне середовище, в якому вона діє, кожного разу є іншими, змінними, не завжди прогнозованими. А це водночас диктує присутність зацікавленості особистістю проблемами інших людей, громади тощо; уміння самостійно вибрати способи і засоби діяльності; самостійно приймати рішення; здійснювати самоконтроль і самокорекцію (якщо це доступно). На підставі цього він визначає соціальну активність як складну структуру: вона характеризується потребою до дії, реалізується в соціально-значущій діяльності, спрямованій назовні, і якій притаманні соціально-ціннісні вчинки і поведінка; інтересами, що відображають особистісні утворення, які інтегрують раціональне й емоційне начало і які визначають спрямованість людини на предмети і явища дійсності, а також мотивами її дій [6].

В юнацькому віці поступово відбувається зростання соціальної активності, пов'язане з переходом старшокласників у позицію активного суб'єкта соціальних відносин, відповідно до обсягу соціальних зобов'язань, соціального досвіду та ефективності процесу виховання та самовиховання.

На основі нової соціальної ситуації розвитку відбуваються докорінні зміни в змісті й співвідношенні основних мотиваційних тенденцій особистості старшокласника.

Як зазначає К. Абульханова-Славська, у віці 14-16 років формуються й міцніють ціннісні орієнтації, звички й погляди людини, відбувається розвиток емоційної, вольової мотиваційної сфери старшокласників через усвідомлення моральних цінностей. Протиріччя розвитку, властиві цьому віку, помітно посилюються. З одного боку, потреба юнацтва у визначенні свого місця в системі громадських стосунків, прагнення до самоствердження, самореалізації, самовдосконалення стимулюється соціальними процесами, що відбуваються зараз, з другого – стикається з відсутністю розуміння, поваги дорослих і з відсутністю умов для реального виходу юнацтва на серйозні справи [1].

На підставі зазначеного вище можемо зробити висновок, що в основі соціальної активності старшокласників лежать потреби. За цих умов активність старшокласників можемо розглядати як форму вираження їх потреб. Зміст і механізми формування цих потреб розкривають інтереси, цільові установки, мотивація соціальної активності старшокласників. Джерелом соціальної активності, на нашу думку, є духовні потреби. Ці потреби є визначальними у соціально-ціннісній спрямованості діяльності, готовності діяти в інтересах соціальної спільноти. Внутрішня готовність старшокласників до соціальної діяльності ґрунтується на потребах, що мають суспільну спрямованість. Залежно від того, як проявляється в діяльності соціальна сутність особистості, визначається рівень її соціальної активності.

З урахуванням предмету дослідження нами враховано запропоновані О. Тельною складові соціальної активності учнів:

Перша складова – це стійкі особистісні якості, що характеризують людину як суспільну істоту, забезпечуючи її самоцінність як індивідуальності. Ці якості формуються у процесі розвитку, виховання та активної взаємодії людини з навколишнім світом і поділяються на конструктивні (почуття симпатії до однолітків, товарищескості, дружби; толерантність, емпатія, турбота, допомога та ін.), які потрібно стимулювати, та деструктивні (тривожність, імпульсивність, ворожість, агресивність, брехливість, замкненість, невпевненість та ін.), які потрібно гальмувати.

Другою складовою соціальної активності дитини є процес діяльності: інтенсивність тих змін, які вона вносить у процес свого навчання, позакласну діяльність, різноманітність поєднання елементів практичної діяльності зі спілкуванням та пізнанням, що надає соціальній діяльності індивідуально неповторного характеру.

Третя складова – умови й фактори соціальної ситуації, в якій діє індивід: умови родинного середовища; інтенсивність участі в колективних формах діяльності (художньо-ігрової, предметно-маніпулятивної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, суспільно корисної); взаємодія в системі «учитель-учень», що забезпечує ситуацію продуктивної спільної діяльності, під час якої виникають найтісніші мотиваційні контакти [16].

Соціальна активність особистості – це системна соціальна якість, у котрій виражається та реалізується рівень її соціальності, тобто глибина й повнота зв'язків особистості з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкт суспільних відносин. Соціальна активність не може бути зведеною до одного з моментів свідомості чи діяльності особистості. Це висхідна соціальна якість, що виявляє цілісне, стійке активне ставлення до суспільства, проблем його розвитку і визначає якісні особливості і свідомості, і діяльності, і станів особистості. Інтереси особистості, цінності, які вона приймає, можуть вступати в протиріччя з інтересами більш широких спільнот, суспільства в цілому, але це зовсім не означає, що особистість не є соціально активною [7].

Отже, можемо зробити висновок, що багатифункціональність соціальної активності полягає в спрямованості особистості й в цілях на які сфокусована її діяльність, якими мотивами вона керується. Тобто соціальна активність особистості не завжди може переслідувати позитивний характер, адже соціальна активність може включати як усвідомлені соціальні дії, так й імпульсивні дії, що не завжди є позитивними.

З урахуванням проведеного аналізу визначаємо соціальну активність старшокласників як інтегративну соціальну якість особистості, що ґрунтується на системі цільових установок, ціннісних орієнтацій; виявляється в активній життєвій позиції та прагненні впливати на соціальні процеси; передбачає творче ставлення до життя й власного розвитку; реалізується у свідомій, цілеспрямованій, соціально значущій діяльності й поведінці; характеризується наполегливістю, незалежністю, принциповістю, ініціативністю й самостійністю.

Висновки. Отже, соціальна активність старшокласників розглядається нами як один з найважливіших чинників їх соціального розвитку. Вияв соціальної активності зумовлений усвідомленням та засвоєнням учнями соціальних норм і цінностей суспільства, формуванням соціальних якостей особистості. Соціальну активність старшокласники реалізують у соціальній поведінці, свідомій цілеспрямованій соціально-значущій діяльності. Розкривається соціальна активність у системі

потреб, мотивів, настанов та інтересів, тому важливим аспектом є виховання у старшокласників цих складових. Соціальна активність розкриває міру залучення старшокласників у життєдіяльність суспільства та виявляється в діях, скерованих на досягнення інтересів та цілей людини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абульханова-Славская К. А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности / К. А. Абульханова-Славская // Психология формирования и развития личности. – М.: 1981. – С. 31-79.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440с.
3. Грабовська С. Л., Чолій С. М. : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України ; за ред. С. Д. Максименка. – Т. XII. – Част. 1. – К., 2010. – С. 171–181.
4. Джидарьян И. А. Категория активности и ее место в системе психологического знания / И. А. Джидарьян // Категория материалистической диалектики в психологии / Ред. Л. И. Анциферова. – М, 1988. – С. 56-88.
5. Иванов А. В. Методика формирования социальной активности учащегося: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений / А. В. Иванов. – М.: 2013. – 329 с.
6. Косо́вец В. І. Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Василь Іванович Косо́вец; Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ. – 2009. – 204с.
7. Кратко А. А., Якуба Е. А. Соціологія: Конспект книги Якуба Е. А. Соціологія. / А. А. Кратко, Е. А. Якуба. – Х.: Константа, 1996. – 192с.
8. Максимюк С. П. Педагогіка : Навчальний посібник / С. П. Максимюк. – К.: Кондор, 2005. – 667 с.
9. Мальковская Т. Н. Воспитание социальной активности старших школьников: учеб. пособие / Т. Н. Мальковская. – Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1973. – 172 с.
10. Мордкович В. Г. Социальная активность: суть и споры / В. Г. Мордкович // Социальная активность. Челябинск. – 1976. – Вып. 3. – С. 3-25.
11. Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Електронна версія: <http://www.ipv.org.ua/home/39-programa-vuhovanna-ditej.html>
12. Рувинский Л. И. Теория самовоспитания : учеб. пособие / Л. И. Рувинский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 263 с.
13. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. – Вінниця: Планер – 2009. – 542 с.
14. Соціологічна енциклопедія / укладач В. Г. Городяненко. – К.: Академвидав, 2008. – 456 с.
15. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В. В. Радула. – К.: «ЕксОб», 2004. – 304 с.
16. Тельна О. А. Формування соціальної активності незрячих учнів молодшого шкільного віку засобами рольової гри [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Ольга Анатоліївна Тельна; Інститут спеціальної педагогіки національної академії педагогічних наук України. – Київ. – 2011. – 208 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Уйсімбаєва Маріям Валіханівна – аспірантка лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України.

Коло наукових інтересів: дослідження проблем формування соціальної активності особистості.

УДК: 141.7:378

**САМОВИХОВАННЯ ЯК ВИЩА ФОРМА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ**

Наталія УЙСІМБАЄВА (Кіровоград)

Постановка проблеми. Самовиховання є універсальним засобом розв’язання протиріч між бажаним і наявним, належним і сущим, ідеальним і реальним у розвитку особистості, між необхідністю діяльності для задоволення потреб людини і здібністю та здатністю її здійснювати, між громадською думкою і самооцінкою, між ціннісними уявленнями суспільства, спільноти і соціальними настановами індивіда. Визначальну роль виховання може виконувати лише за умови, якщо буде будуватись на ідеях саморозвитку і самовдосконалення особистості.

Проблеми самовиховання педагогів висвітлені у дослідженнях В. Андрєєва, А. Арета, О. Бодальова, Т. Дьячкової, С. Єлканова, В. Іщенко, А. Калініченка, О. Ковальова.

Різні концепції самоосвітньої діяльності педагогів визначені у роботах А. Айзенберга, С. Величко, О. Малихіна, І. Наумченко, Н. Протасової, Т. Симонової, В. Скарнь, В. Сластьоніна.

Відповідно до проблеми дослідження слушним є зауваження І. Беха про те, що виховний процес, який не забезпечує належних умов для розвитку самовиховання, здебільшого будується на безпосередньому підкоренні, приниженні гідності людини, в кінцевому результаті не сприяє її моральному становленню, а навпаки, викликає спалахи агресивності [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню виховання характеру, волі приділялася увага в дослідженнях В. Крутецького, Л. Рувинського, С. Хохлова та ін. Самовиховання особистості є формою усвідомленого саморозвитку. Самовиховання розглядається як специфічний вид внутрішньої діяльності, націленої на вироблення вмінь, навичок, здібностей, якостей для її самоствердження і самореалізації в суспільстві.

У дисертаційних роботах А. Калініченко, М. Костенко, О. Прокопової, І. Середи, І. Уличного, Т. Шестакової та інших розглядаються проблеми саморозвитку, самовиховання та самовдосконалення майбутніх

педагогів. Самовиховання визначається науковцями як форма самовдосконалення особистості.

Нажаль питанням самовиховання майбутнього вчителя приділяється останнім часом недостатня увага. Переважно самовиховання розглядається у контексті саморозвитку особистості майбутнього фахівця.

Мета статті полягає в обґрунтуванні значення самовиховання як вищої форми самовдосконалення особистості майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Основними засобами цілеспрямованого впливу на власну особистість визначаються самоосвіта і самовиховання як провідні форми її самовдосконалення, які тісно взаємодіють, нерідко виступають напрямком і джерелом один одного та незмінно розглядаються як умова ефективності цілеспрямованих формуючих впливів, результат і основний критерій високого рівня педагогічної діяльності. Головними ознаками самоосвіти й самовиховання вважаються їх усвідомленість, цілеспрямованість та динамічність, підкреслюється домінування їх соціальної обумовленості та суспільної значущості [2].

На думку Р. Скульського, «дуже важливо, щоб майбутній учитель усвідомив свій професійний ідеал як своєрідну модель, на яку орієнтуватиметься у процесі навчання та самоосвіти, виховання та самовиховання» [15, с. 99].

Відповідно до визначення поданого у словнику з психології, «самовиховання – це свідомо діяльність, спрямована на якомога повнішу реалізацію людиною себе як особистості. Ґрунтуючись на активізації механізмів саморегуляції, самовиховання припускає наявність ясно усвідомлених цілей, ідеалів, особистісних смислів. З підвищенням міри усвідомленості самовиховання стає все більш значною силою самовдосконалення особистості. Самовиховання перебуває в нерозривному взаємозв’язку з вихованням, не тільки підкріплюючи, а й розвиваючи процес формування особистості. Необхідними його